

А.А. НУРГАЛИЕВА,*¹

э.ғ.к., профессор.

*e-mail: nurgalieva_ainash@mail.ru

Р.Б. САРТОВА,¹

э.ғ.к., профессор.

e-mail: sartova2010@mail.ru

А.А. САРСЕНБАЕВА,²

экономика магистрі, аға оқытушы.

e-mail: ai_sar72@mail.ru

Л.А. ШАФЕЕВА,¹

экономика магистрі,

e-mail: Shafeeva_1@mail.ru

¹Торайғыров университеті, Павлодар қ., Қазақстан

²Шәкәрім атындағы университет, Семей қ., Қазақстан

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада агроөнеркәсіптік кешенді басқарудың негізгі механизмдері мен мәселелері талқыланып, аймақтық деңгейде агроөнеркәсіптік кешеннің қаржылық тұрақтылығы талданады. Әзірленген тұжырымдама агроөнеркәсіптік кешен экономикасын басқару механизмін енгізуді жақсартады және елдің агроөнеркәсіптік өндірісінің тиімділігін арттырады. Елдің ауыл шаруашылығы саласын және оның жұмыс істеу үрдістерін талдау кезінде аграрлық сектордың еңбек әлеуетін қалыптастыру мен дамытудың қазіргі заманғы ұйымдастырушылық факторлары қызметінің экономикалық нәтижелері анықталды. Жүргізілген талдау негізінде ауылды сапалы еңбек ресурстарымен қамтамасыз етудің негізгі мәселелері, сондай-ақ оларды пайдаланудың тиімділігін арттыру мәселелері тұжырымдалды. Ауыл шаруашылық тиімділігін қамтамасыз ету тәжірибесінің әлемдік трендтеріне назар аударуды ескере отырып, Қазақстан Республикасына қатысты экономиканың аграрлық секторында еңбек ресурстарын пайдалануды қарқынды жолдары әзірленді. Ауыл шаруашылығындағы еңбек процестерін жандандырудың жанама құралы ретінде «ауыл туризмі» инновациялық жобасын дамыту бойынша кешенді стратегиялық ұсыныстар жасалды. Жүргізілген зерттеу және әзірленген ғылыми ұсыныстар нәтижелері бойынша ауыл шаруашылығында еңбек ресурстарын пайдаланудың экономикалық тиімділігінің болжамды көрсеткіштері тұжырымдалды.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығы саласы, еңбек ресурстары, еңбек нарығы, еңбек өнімділігі, кадрларды даярлау, ауыл туризмі, экономикалық саясат.

Кіріспе

Бүгінде әлемдік азық-түлік нарығындағы жағдайды зерттей отырып, азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі барлық елдердің экономикалық және әлеуметтік өмірінің кілтінә айналды.

Экономикалық міндеттердің бірі – ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттырудың маңыздылығы. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету оның табысты шешілуіне байланысты. Ауыл шаруашылығы өндірісінің даму қарқынын арттыру, тұрғындарды азық-түлікпен сенімді қамтамасыз ету – мемлекет тұрақтылығының негізгі шарттарының бірі.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік кезеңінде елдің агроөнеркәсіптік кешенінде елеулі нәтижелерге қол жеткізілді: нарықтық қатынастарға негізделген өндірістің тұрақты өсуі байқалады, өнімділік пен еңбек өнімділігі артып, негізгі қорлар ұлғаяуда. Өнеркәсіптің инфрақұрылымы жаңартылуда, негізгі азық-түлік өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз ету қолға алынды, жарма, майлы дақылдар мен теңіз өнімдерінің экспорты едәуір артуда.

Республиканың агроөнеркәсіптік кешені динамикалық және тұрақты дамумен сипатталады, бұл – азық-түлік қауіпсіздігінің мемлекеттік кепілі және жергілікті азық-түлік нарығының тұрақтылығының негізгі факторы.

Мемлекеттің ауыл шаруашылығы саласындағы басқару субъектісі ретіндегі қызметі белгілі бір сипаттамаларға ие. Республиканың экономикасын дамытудың басым бағыттарының бірі болып табылатын агроөнеркәсіптік кешеннің үлкен әлеуеті мен үлкен резервтері бар. Осыған байланысты агроөнеркәсіптік кешенді басқаруда мемлекеттің рөлі артып келеді. Ауыл шаруашылығын дамытудың жүйелі экономикалық құралдарының кешенін әзірлеу қажет.

Елдің ауыл шаруашылығы саласын және оның жұмыс істеу үрдістерін талдау кезінде аграрлық сектордың еңбек әлеуетін қалыптастыру мен дамытудың қазіргі заманғы ұйымдастырушылық факторлары және еңбек ресурстары қызметінің экономикалық нәтижелері анықталды. Мемлекеттің ауыл шаруашылығы саласындағы басқару субъектісі ретіндегі қызметі белгілі бір сипаттамаларға ие.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың негізгі әлеуметтік-экономикалық мақсаттары мыналар:

- ◆ біріншіден, ауылшаруашылығы өндірісінің тұрақты өсуіне қол жеткізу;
- ◆ екіншіден, елдің, аймақтың азық-түлік мәселесін шешу және тамақ өнімдерін тұтыну деңгейінің ғылыми негізделген нормаларға жақындауы;
- ◆ үшіншіден, халықтың ауылшаруашылығы шикізатынан жасалатын азық-түліктік емес тауарларға сұранысын қанағаттандыру;
- ◆ төртіншіден, агроөнеркәсіптік өндірісті басым түрде қарқынды даму нысанына қайта құру, түпкілікті өнім өндірісінің артуын қамтамасыз ету;
- ◆ бесіншіден, ресурстық әлеуетті пайдалануды жақсарту және осы негізде өндіріс тиімділігін арттыру;
- ◆ алтыншыдан, елді, аймақты біртіндеп азық-түлік өнімдерін сыртқа шығарушыға айналдыру мақсатында сыртқы сауда айналымы құрылымын өзгерту.

Материалдар мен әдістер

Агроөнеркәсіптік сектор тәуекелді салалардың бірі, себебі бастапқы шығындарды инвестициялау мен өнім шығару арасында уақыт айырмашылығы бар. Ауыл шаруашылығы кез келген қоғам өмірінде айрықша орын алады, өйткені дәл осы жерде тамақ өнімдерінің басым көпшілігі шығарылады, олардың болуы адам өмірінің бірінші шарты.

Қазіргі ауылшаруашылық өндірісі оқшауланған, дамып келе жатқан және ұлттық экономикадан тыс жұмыс істейтін өндіріс деп санауға болмайды. Нақты өмірде ол ауыл шаруашылығы мен экономиканың байланысты салаларын байланыстыратын салааралық өндірістік кооперацияға негізделген:

- ◆ олар бір жағынан ауыл шаруашылығына арналған өндіріс құралдарын, өндірістің барлық қажетті техникалық шарттарын білдіреді;
- ◆ екінші жағынан, олар ауыл шаруашылығы шикізатын өңдеп, тұтынушыға дайын азық-түлік өнімдерін әкеледі.

Халық шаруашылығының 70-тен астам саласы өндіріс пен айналымның әр түрлі кезеңдерінде агроөнеркәсіптік кешеннің соңғы өнімдерін құруға тікелей немесе жанама қатысады. Аграрлық сала елдің экономикалық жүйесінде ерекше орын алады және қоғамның тыныс-тіршілігін қолдау жағдайларын айқындайтын негізгі халық-шаруашылық кешендерінің қатарына жатады.

Негізгі ережелер

Республиканың ауыл шаруашылығы саласының сипаттық белгісі – құрылымның өзгерімділігі мен теңгерімсіздігі, сондай-ақ экстенсивті дамудың ұлғаюы. Отандық субъектілердің бәсекелестік күресте пайдаланылуы мүмкін бірқатар артықшылықтары бар, бұл өнімнің экологиялықлығы, шикізат өндіруге және оны қайта өңдеуге салыстырмалы төмен шығындар, өндірістің ішкі тұтыну көлемінен асып түсуі, өндірістік қуаттардың үлкен мүмкіндіктері және басқалары.

Агроөнеркәсіптік кешенге технологиялық және экономикалық жағынан өзара байланысты және өндіріс процесіне де, соңғы өнімді тұтынушыға жеткізуге де тікелей қатысатын салалар кіреді.

Қазақстан бұл аспектіде экономика мен индустриялық-инновациялық дамудың жаһандық үрдістерін ұстанады. Республиканың азық-түлік өндірісіндегі орасан зор әлеуеті – экономиканың аграрлық секторындағы инновацияларды дамыту және игеру қажеттілігінің негізі. Ауыл шаруашылығындағы инновацияларды дамыту, бір жағынан, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, екінші жағынан, экспорттық әлеуетті дамытуға бағытталған.

Қазақстанның дәнді дақылдарды экспорттаушылардың бестігіндегі әлемдік позициясын сақтап қалуға ауыл шаруашылығын дамытудың әлемдік тәжірибесін жергілікті жағдайларға бейімдей отырып қолдану негізінде агроөнеркәсіптік өндіріске инновациялық әзірлемелерді енгізу ықпал етеді.

Қазіргі уақытта Қазақстанның инновациялық саладағы аграрлық саясатының басым бағыттары:

- ◆ экономиканың нақты секторына білім мен технологиялар трансферті жүйесінің заманауи құралдарын әзірлеу және енгізу;

- ◆ өсімдік шаруашылығы саласында тұқымның жаңа сорттарын өсіру;

- ◆ жануарлардың жаңа тұқымдарын өсіру;

- ◆ ветеринарлық көмектің сапасы мен тиімділігін арттыру (заманауи дәрілік препараттарды, жануарлардың қауіпті ауруларын анықтауға арналған тест-жүйелерді өндіру);

- ◆ танапты суару және өңдеу жүйесі;

- ◆ өсімдік шаруашылығының өзіндік құнын төмендету;

- ◆ геномдық таңдау [1].

Агроөнеркәсіптік кешеннің салалық құрылымы – азық-түлік өнімдері мен тікелей тұтыну тауарларын өндірумен айналысатын салалардың үлесі.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың негізгі әлеуметтік-экономикалық міндеттері:

- ◆ біріншіден, ауыл шаруашылығы өндірісінің тұрақты өсуін қамтамасыз ету.

- ◆ екіншіден, елдің және аймақтың азық-түлік мәселесін шешу және азық-түлікті тұтыну деңгейін ғылыми негізделген нормаларға жақындату.

- ◆ үшіншіден, халықтың ауыл шаруашылығы шикізатынан азық-түлік емес тауарларға деген сұранысын қанағаттандыру.

- ◆ төртіншіден, агроөнеркәсіптік өндірісті дамудың басым интенсивті түрі үшін қайта құру, соңғы өнім өндірісінің жоғары өсуіне қол жеткізу.

- ◆ бесіншіден, ресурстық әлеуетті пайдалануды жақсарту және осы негізде өндіріс тиімділігін арттыру.

- ◆ алтыншыдан, біртіндеп елді азық-түлік экспорттаушысына айналдыру үшін сыртқы сауда айналымының құрылымының өзгеруі.

Агроөнеркәсіптік кешеннің дамуы адамдардың әл-ауқатының деңгейіне қатты әсер етеді, себебі оның өнімдері саудадағы тауарлардың 80%-ын құрайды.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту – Қазақстанның экономикалық саясатының басым бағыттарының бірі. Бір жағынан, үлкен ауыл шаруашылығы жерлері, пайдаланылмайтын өндірістік қуаттар (бүкіл Кеңес Одағының қажеттіліктерін бірден қанағаттандыру үшін), елдің ішкі нарығында қанағаттандырылмаған сұраныс, үлкен территория түріндегі қолайлы экономикалық алғышарттар бар.

Екінші жағынан, маңызды әлеуметтік фактор – Қазақстан халқының жартысынан көбі ауылдық жерлерде тұрады.

Аграрлық сектор елдің экономикалық жүйесінде ерекше орын алады және қоғамның өмір сүру жағдайын анықтайтын негізгі ұлттық экономикалық кешендердің бірі.

Қазақстанның үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасы аясында Қазақстан Республикасы экономикасын дамытудың басым бағыттарының бірі ретінде ауыл шаруашылығы, ауылшаруашылық шикізатын қайта өңдеу және агротехника саласындағы перспективалы жобаларды іске асыруды қолдауға негізделген агроөнеркәсіптік кешенді жедел дамыту жарияланды. Республиканың аграрлық секторына тән ерекшелік – құрылымның деформациясы мен тұрақсыздығы, сонымен қатар жан-жақты дамудың гипертрофиясы. Отандық активтердің бәсекелестікте қолдануға болатын бірқатар артықшылықтары бар, бұл – өнімнің экологиялық тазалығы, шикізатты өндіруге және өңдеуге салыстырмалы түрде төмен шығындар, өндіріс ішкі тұтынудан асып түседі, өндірістік қуаттардың үлкен мүмкіндіктері және т.б.

Павлодар облысы Қазақстанның солтүстік-шығысында орналасқан. Облыс аумағының көп бөлігі Батыс Сібір жазығының оңтүстігінде, Ертіс өзенінің орта ағысында орналасқан және ауданы 127,5 мың км². Облыста 10 аудан, 3 облыстық еншілес ұйым, 7 елді мекен, 165 ауылдық округ және 408 ауыл бар. Павлодар облысының климаты күрт континенталды, суық, қысы ұзақ, жазы ыстық және қысқа. Павлодар облысы қауіпті ауылшаруашылық аймағында орналасқан, онда ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуының негізгі шектеу шарты – ылғалдың жетіспеушілігі. Жаңбырлы жағдайда өсірілген дақылдар ылғалдың жетіспеушілігінен зардап шегеді, картоп өндіру қиын.

Облыста аграрлық секторды дамытудың басым бағыттары бойынша шаралар қабылданады: мал шаруашылығы, ет-сүт өндірісі, құс және балық шаруашылығы мен орман шаруашылығы салалары жақсы дамыған. Облыста балық шаруашылығының су қоры мен аквамәдениет мен балық шаруашылығын қарқынды дамыту үшін қолайлы жағдайлар бар. Жылдық балық аулау арна су қоймаларында –120 тонна. Қ. Сәтбаевта – 90 тонна. Жергілікті маңызы бар 268 су айдыны бар. Табиғи ресурстарды пайдаланушыларға – 178, 90 – резервтік қорға бекітілген.

Облыстың агроөнеркәсіптік кешені салааралық және аймақтық өндірістік буындардың кешенді жүйесі негізінде жұмыс істейді. Ұлттық экономиканың басқа салаларымен, ең алдымен өнеркәсіппен интеграцияны жоғарылату ауыл шаруашылығына тән сипатқа айналуға. Өңірлік деңгейде агроөнеркәсіптік кешен қала мен ауыл арасындағы әлеуметтік-экономикалық және мәдени айырмашылықтарды жүйелі түрде жою мәселелерін шешеді.

Біз Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің статистикалық мәліметтерін пайдалана отырып, Павлодар облысындағы агроөнеркәсіптік кешеннің қазіргі жағдайын талдайтын боламыз.

1-кестеде аймақтағы ауыл шаруашылығы құралымдарының өнімділік көрсеткіштерінің динамикасы көрсетілген.

Кесте 1 – Облыстың аграрлық құрылымдарының белсенділік көрсеткіштерінің динамикасы

Көрсеткіштер	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	салыстырмалы өзгеріс, %			
						2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Шаруа қожалықтарын қоса алғанда, тіркелген ауыл шаруашылығы субъектілерінің жалпы саны,	3781	4114	4214	3641	3619	108,8	102,4	86,4	99,4
Мемлекеттік кәсіпорындар	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Шаруашылық серіктестіктер мен акционерлік қоғамдар	108	245	284	292	280	226,9	115,9	102,8	95,9
Өндірістік кооперативтер	5	17	19	18	11	340	111,8	94,7	61,1
Басқа	40	15	13	13	16	37,5	86,7	100	123,1
Шаруалар мен фермалар	3627	3689	3858	3293	3312	101,7	104,6	85,4	100,6
Ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін жұмысшылардың орташа жылдық саны, мың адам	13,9	14	13	11	10,7	100,7	92,9	84,6	97,3
Ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің орташа айлық жалақысы, теңге	29083	35069	39841	46505	46769	120,6	113,6	116,7	105,7
Ескертпе – Павлодар облысының аумағын дамытудың 2018-2020 жылдарға арналған бағдарламасы dchspavl.gov.kz									

2020 ж. агроөнеркәсіптік кешенге 3619 агроқұрылым кірді, 2019 ж. салыстырғанда агроқұрылымдардың саны 22 бірлікке азайды. Облыста ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді 280 экономикалық серіктестік пен акционерлік қоғамдар, және 3312 мың шаруа (фермер) үй шаруашылықтары жүзеге асырады. Агроөнеркәсіптік кешен экономикасында 10,7 мыңнан астам адам жұмыс істейді.

Агроөнеркәсіптік кешен экономикасының қазіргі жағдайын талдау бірқатар негізгі экономикалық көрсеткіштер бойынша тұрақты тұрақтылық пен оң динамиканы көрсетеді. Орташа алғанда, 2018–2020 жж. облыстың жалпы ауыл шаруашылығы өнімі 97615 млн теңгеге жетті (2-кесте).

Кесте 2 – Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі

Көрсеткіш атауы	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, млн	94522	79643	118681
өткен жылмен салыстырғанда % соның ішінде:	110,9	85,5	140,6
өсімдік шаруашылығы, миллион теңге	44619	25245	62381
өткен жылмен салыстырғанда %	125,6	69,2	199,7
мал, миллион теңге	49766	54215	56168
өткен жылмен салыстырғанда %	101,2	99,5	103,7
Ескертпе – Павлодар облысының аумағын дамытудың 2018–2020 жылдарға арналған бағдарламасы dchspavl.gov.kz			

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі ағымдағы бағамен 2020 ж. 118,7 млрд теңгені құрап, 2018 ж. салыстырғанда 1,2 есе өсті, оның ішінде өсімдік шаруашылығы – 62,3 млрд теңге (1,4 есе өсу), мал шаруашылығы – 56,2 млрд теңге (өсім 1,1 есе).

Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің құрылымынан көрініп тұрғандай (2-кесте), Павлодар облысының дәстүрлі саласы – мал шаруашылығы.

Мал шаруашылығы секторының көрсеткіштерінің динамикасы 3-кестеде келтірілген.

Кесте 3 – Мал шаруашылығы индикаторларының динамикасы

Көрсеткіш атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	салыстырмалы өзгеріс, %			
						2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Бас саны, мың бас									
Сиырлар	151	152,3	149,4	154,5	161,1	100,9	98,1	103,4	104,3
Қой мен ешкі	508,0	535,3	534,5	547,8	561	105,4	99,8	102,5	102,4
Жылқылар	82,5	87,5	98,9	107,6	111,2	106	113	108,8	103,3
Шошқалар	96,1	94,0	71,5	68	58,4	97,8	76	95,1	85,9
Құстар	1234,9	1123,7	794,6	728,7	860	90,9	70,7	91,7	118
Өндіріс көлемі, мың тонна									
Ет пен құс тірі салмақта	74,3	75	75	75,1	75,7	100,9	100	100,1	100,8
Сүт	343,8	347,5	348,4	351,4	351,8	101	100,3	100,9	100,1
Жұмыртқа, млн	156,6	186,5	182	64	121,5	119	97,6	35,2	189,8
Ескертпе – Павлодар облысының аумағын дамытудың 2018–2020 жылдарға арналған бағдарламасы dchspavl.gov.kz									

2020 ж. сектор сандық және сапалық көрсеткіштер бойынша оң бағытты ұстанды. 2019 ж. деңгей бойынша ауыл шаруашылығы жануарларының мал басы: ірі қара – 161,1 мың бас, қой – 561 мың бас, жылқы – 111,2 мың бас, шошқа – 58,4 мың бас, құс – 860 мың бас. Сүт 351,8 мың тоннаны құрады, 2019 ж. 100,9 деңгейіне, тірі салмақтағы ет – 75,7 мың тонна немесе 100,1%, жұмыртқа – 121,5 млн немесе 35,2%.

Павлодар облысында мал шаруашылығы өнімдерінің көлемі ет пен құсты қоспағанда, халықтың қажеттіліктерін толық қанағаттандырады, 2020 ж. тірі түрінде 75,7 тоннаны құрады. Қоюландырылған сүт өндірісін қоспағанда, Павлодар облысында мал шаруашылығы өнімдерін

өңдейтін қондырғылардың болуы өнім өндіруге жеткілікті. Мәселен, 27 сүт өңдеу кәсіпорны, 57 шұжық пен жартылай фабрикаттар шығаратын кәсіпорындар бар.

Мал шаруашылығын дамыту үшін жемшөп базасын нығайту қажет. Шаруашылықтардың көпшілігінде жануарлардың рационында суспензия, тамыр дақылдары мен шөп жоқ, олардың жемге деген қажеттілігінің 30%-дан аспайды. Дәнді дақылдар құрылымында бұршақ және көпжылдық бұршақ дақылдарының үлесі төмен.

Суармалы егіншілік пен мал шаруашылығын дамытуға үлкен мән беріледі. Ылғал үнемдеудің заманауи технологиясы қолданылатын аймақтар бойынша ол республикада жетекші орын алады.

Суармалы егіншілік – аймақтың аграрлық дамуының ажырамас бөлігі. Қазіргі уақытта облыста 59,5 мың гектар суармалы жердің 15,5 мың гектары (26%) пайдаланылады, оның 760 гектары 2019 ж., 947 гектары 2020 ж. пайдалануға берілді. Суармалы жерлерді пайдалануға беру және қалпына келтіру негізінен ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілердің есебінен жүзеге асырылады.

Жылына 2360 тонна көкөніс өндірілетін болса, облыста 4 жылыжай мен 374 жылыжай өсіріледі, ал бір маусымға 4350 тонна қажет.

Өнімнің негізгі түрлері бойынша өндіріс деректері 4-кестеде көрсетілген.

Кесте 4 – Негізгі ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы кірістілігі, мың тонна

Көрсеткіштер	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	салыстырмалы өзгеріс, %			
						2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Дәнді және бұршақ дақылдары	826,7	232,1	384,9	168,6	696,7	28,1	165,8	43,8	413,2
Майлы дақылдар	82,5	40,4	49,9	33,5	79,8	49	123,5	67,1	238,2
Ақтүйнек	231	229,1	284,1	267,5	337,5	99,2	124	94,2	126,2
Көкөністер	88,4	92,7	106,6	130,3	161,3	104,9	115	122,2	123,8
Қауын -карбыз	11,4	12	11,2	9,9	32,7	105,3	93,3	88,4	330,3
Ескертпе – Павлодар облысының аумағын дамытудың 2018–2020 жылдарға арналған бағдарламасы dchspavl.gov.kz									

2020 ж. дәнді және бұршақ дақылдарын жинау көлемі: жалпы өнім 696,7 мың тоннаны құрады. Картоптың жалпы түсімі – 337,5 мың тонна (орташа өнімділік 215 ц/га), көкөніс – 161,3 мың тонна, бақша дақылдары – 32,7 мың тонна. 978,2 мың тонна шөп, 177,9 мың тонна сабан, 117,3 мың тонна шырынды жем, 40 мың тонна сүрлем мен 19 мың тонна пішен жинау аяқталды, қоқыс жәшіктеріне 82 мың тонна жем толтырылды.

Өсімдік шаруашылығында өндірістің негізгі бағыты – дәнді дақылдарды (көктемгі егіс алаңының 63%-ы) және күнбағыс (30%) өсіру. Негізгі дақылдар – бидай мен қарақұмық дақылдары – дәнді дақылдар алқаптарының 73,7%-ы және 10%-ы.

Экономикадағы мезгіл – мезгіл сайын қайталанатын дағдарыстар ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету жолдарын іздеуге итермелейді. Осы тұрғыда кәсіпорындардың тұрақтылығы мен тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету әдістерінің бірі ретінде агроөнеркәсіптік өндіріс саласындағы интеграцияны қарастыру ұсынылады. Біріктірілген құрылым (кешендер) үлкен әлеует шоғырланған тұтас организм ретінде әрекет ете алады. Ол ұйымдық резервтерді пайдалану дәрежесімен анықталады және тиімді басқарумен нақты экономикалық нәтиже береді. Агроөнеркәсіптік интеграция – бұл ең алдымен, меншік формаларымен, қоғамдық еңбек бөлінісінің дамуымен, осы негізде филиалдар мен кәсіпорындар арасындағы ынтымақтастық пен өзара әрекеттестік қажеттілігімен байланысты белгілі бір заңдылықпен сипатталатын объективті экономикалық процесс.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық тұрақтылығының төмен болуының негізгі себептері:

- ◆ өндірістік процестердің төмен технологиялық деңгейі;
- ◆ өндірілетін өнімді өңдеудің төмен деңгейі;
- ◆ бәсекеге қабілеттіліктің төмендігі;

- ♦ ауыл шаруашылығы холдингтерінің экономикалық, технологиялық теңгерімсіздігі мен ыдырауы, өңдеу, қызмет көрсету және сауда тұрғысынан серіктестер арасындағы экономикалық қатынастар механизмінің жетілмеуі;

- ♦ мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігі;
- ♦ агроөнеркәсіптік кешеннің ресурстық базасының нашарлауы.

Демек, агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындары экономикалық дағдарысты еңсеріп, жағдайды қалыпқа келтіру үшін жоғарыда аталған факторларды жою қажет, яғни бірлескен күш-жігермен, интеграция арқылы агроөнеркәсіптің негізгі салаларының экономикасын жандандыру керек, әр жағдайда интеграцияланған субъектілердің жұмыс істеуінің оңтайлы ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін анықтау қажет.

Өндіріс көлемінің артуы, еңбек өнімділігінің күрт артуы, өнімнің өзіндік құнын төмендетуге және оның сапасын жақсартуға үлкен мүмкіндіктер агроөнеркәсіптік интеграция негізінде өндірістің мамандануы мен шоғырлануына тән.

Агроөнеркәсіптік интеграция нәтижесінде агроөнеркәсіптік формациялар қалыптасады, олар технологиялық, экономикалық және ұйымдастырушылық жағынан бір-бірімен байланысты ауылшаруашылығы мен өнеркәсіптік кәсіпорындар мен ұйымдардың жиынтығы, олар ауыл шаруашылығы шикізатынан өнім шығарады, сақтайды, өңдейді және тұтынушыға жеткізеді. Агроөнеркәсіптік формациялар әр түрлі формалармен ерекшеленеді. Оларды келесі төрт бағыт бойынша жіктеуге болады: интеграцияланған субъектілер қызметінің сипаты, салалық құрамы, меншік нысандары, басқарудың ұйымдастырушылық формалары.

Жеке кәсіпорындарды агроөнеркәсіптік бірлестіктермен біріктірудің экономикалық артықшылықтары бар. Ең маңыздылары:

1) бірнеше кәсіпорындарды өндіріске жақын бір басқару органына байланыстыру қосалқы бөлімдерді белсенді, икемді, жылдам қайта құруға мүмкіндік береді. Одақтың біртұтас басқару аппаратының болуы жекелеген кәсіпорындардың мамандарын бірқатар әкімшілік міндеттерден босатады, олардың күш-жігерін өндірістік тапсырмаларды орындауға жұмылдыруға ықпал етеді. Бұл қоғамдастық қызметінің экономикалық тиімділігінің жоғарылауынан көрінеді, тұтастай алғанда бірлестікте әкімшілік-басқару аппаратын ұстауға жұмсалатын шығындардың азаюына және өнімнің өзіндік құнының төмендеуіне әкеледі.

2) интеграция жағдайында шоғырлану мен мамандандыру автономды ауылшаруашылығы мен өнеркәсіптік өндіріс жағдайына қарағанда үлкен көлемде жүзеге асырылады. Одақтың құрылуымен одаққа кіретін шаруа қожалықтарының жерді пайдалану лимиттері өзгеруі мүмкін. Бұл ауылшаруашылығы өнімдерінің кеңеюіне (шоғырлануына), ауылшаруашылық өндірісін ұтымды бөлуге, территорияны жақсы ұйымдастыруға, шикізат көздері өңделетін жерлерге жақын болуға, алдыңғы технологияны қолдануға мүмкіндік береді, өндірісті жетілдіруге әкеледі. Жердің жағдайы мен өнеркәсіптік өндірістің талаптарын ескере отырып селекциялық зерттеулер жүргізу. Мұның бәрі негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттыруға ықпал етеді және профильдеу өнімдерін өндіру көлемінің ұлғаюына әкеледі; ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп өнімдерінің сапасын жақсартады; еңбек өнімділігін арттырады. Агроөнеркәсіптік бірлестіктердегі еңбек өнімділігінің артуы өндіріс шығындарының төмендеуінен, пайданың өсуінен және өндірістің рентабельділігінен көрінеді. Өндіріс шығындарының төмендеуі ауыл шаруашылығы өнімдерін ұтымды бөлу мен өнеркәсіптік кәсіпорындарға шикізат аймақтарын бөлуге байланысты.

3) қоғамдастық шеңберінде негізгі құралдарды (тракторлар, автомобильдер және басқа да жабдықтар) тек бір өндірістен екіншісіне ауыстыруға болады (өнеркәсіптен ауыл шаруашылығына және керісінше өндіріс кезеңдерінің сәйкес келмеуіне байланысты). Сондай-ақ қоғамдастықтың жеке кәсіпкерлері арасында жабдықтарды қайта бөлу. Мұның бәрі өндірістік қорлар мен еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігін арттырады.

4) бірқатар өндірістік-экономикалық функциялардың орындалуын біріктіруде орталықтандыру олардың жұмыс сапасын жоғарылатады, қызметкерлер санының азаюына және өндіріс шығындарының төмендеуіне әкеледі.

Нәтижелер мен талқылаулар

Агроөнеркәсіптік интеграция – бұл ауыл шаруашылығы және өнеркәсіптік өндірістің тиімділігі мен үйлесімді әлеуметтік-экономикалық дамуын жақсарту мақсатында конвергенция мен синтездің өнімді процесі.

Ауылшаруашылығы мен өнеркәсіптің табысты интеграциясының нәтижесі – жаңа ауқымды агроөнеркәсіптік формациялардың қалыптасуы. Бұл технологиялық, экономикалық және ұйымдастырушылық жағынан бір-бірімен байланысты ауылшаруашылығы мен өнеркәсіп кәсіпорындарының жиынтығы агроөнеркәсіптік сектордың өнімдерін өндіру, қайта өңдеу және өткізу жөніндегі міндеттерді табысты орындауға бағытталған.

Экономикалық интеграция өндірістік және технологиялық байланыстардың кеңеюінде де, тереңдеуінде де, ресурстарды бірлесіп пайдалануда да, капиталды біріктіруде де, экономикалық қызметті жүзеге асыру үшін қолайлы жағдайлар жасауда, өзара кедергілерді жоюда да көрінеді. АӨК интеграциялық процестердің дамуы сөзсіз агроөнеркәсіптік интеграцияны дамытуды ынталандыратын және кедергі келтіретін ұйымдастырушылық-экономикалық факторлар жүйесіне байланысты (5-кесте).

Кесте 5 – Агроөнеркәсіптік интеграцияның дамуына әсер ететін факторлар жүйесі

Ынталандырушы факторлар Тежеу факторлары	Ынталандырушы факторлар Тежеу факторлары
Экономикалық күштер	
Соңғы өнімнің өндірістік тиімділігін арттыру. Экономикалық факторлардың әсері. Ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің еңбек өнімділігін арттыру және олардың жыл бойы толық жұмыспен қамтылуы. Жыл бойына ақшалай табыстың біркелкі қозғалысын қамтамасыз ету. Экономикалық мақсаттылық шикізатты кешенді өңдеу, қайталама өндірістер құру.	Агроөнеркәсіптік кешендегі өндірістік-экономикалық қатынастардың құлдырауына байланысты кәсіпкерлік субъектілерінің қаржылық-экономикалық мүдделерінің қайшылықтарын күшейту. Ауыл шаруашылығы өнімдері мен материалдық-техникалық ресурстарға бағаның паритетінің болмауы, ауылшаруашылығы мен өнеркәсіп өнімдерінің арасындағы баға бойынша дискриминация. Меншік құқығының қауіпсіздігіне және қайтарылмайтын қаражат тәуекелінің жоғары деңгейіне байланысты аграрлық сектордағы инвестициялық белсенділіктің төмендігі. Коммерциялық фирмалар бақылайтын азық-түлік нарықтарының операциялық жүйесі.
Техникалық факторлар	
Қазіргі заманғы жоғары өнімді машиналар мен жабдықтарды енгізу.	Қазіргі заманғы жоғары өнімді машиналар мен жабдықтарды енгізу.
Технологиялық факторлар	
Жаңа технологияны енгізу, яғни ауылшаруашылық шикізатын алу мен өңдеу, тасымалдау, сақтау, сақтау және тұтынушыға жеткізу әдістері мен әдістерінің жиынтығы.	Артқа кеткен технологиялар, селекциялық және селекциялық жұмыстың болмауы.
Табиғи факторлар	
Маусымдық үзілістерге байланысты жұмыс уақытының жоғалуын жою	Өндірістің маусымдық ерекшелігі.
Әлеуметтік факторлар	
Ауыл шаруашылығындағы әлеуметтік инфрақұрылымның қалыптасуы.	Еңбекке жарамды халықтың ауылдан кетуі.
Құқықтық факторлар	
Ірі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын қалыптастыру мен дамытудың нормативтік базасын құру.	Интеграцияланған салаларға тиімді реттеуші және құқықтық мемлекеттік қолдаудың болмауы.

Агроөнеркәсіптік кешеннің әр түрлі деңгейіндегі интеграциялық процестер ауыл шаруашылығының да, қайта өңдеу кәсіпорындарының да экономикалық жағдайын жақсартып алады.

Жергілікті агроөнеркәсіптік кешендер-нарықтық қатынастар жағдайында олардың тұрақтылығын арттыратын және аумақтың бүкіл агроөнеркәсіптік кешенінің тиімді жұмыс істеуіне ықпал ететін интеграцияның әр түрінің синтезі.

Республиканың агроөнеркәсіптік кешеніне өзінің динамикалық және тұрақты дамуы тән, бұл мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігінің кепілі және елдің ішкі азық-түлік нарығы тұрақтылығының негізгі факторы. Республика экономикасын дамытудың басым бағыттарының бірі бола отырып, АӨК-нің зор әлеуеті мен үлкен қоры бар.

Осыған байланысты агроөнеркәсіптік кешенді басқаруда мемлекет рөлі артады. Мемлекет қызметі агроөнеркәсіптік саладағы басқару субъектісі ретінде айырықша ерекшеліктерге ие.

Аграрлық-өндірістік сала бастапқы шығындарды салу мен өнімді шығару арасындағы елеулі уақытша алшақтықтың болуына байланысты неғұрлым қауіпті салалардың біріне жатады. Ауыл шаруашылығы кез келген қоғам өмірінде ерекше орын алады, өйткені дәл осы жерде тамақ өнімдерінің басым бөлігі өндіріледі, олардың болуы – адам өмірінің ең бірінші шарты. Қазіргі заманғы ауыл шаруашылығы өндірісін жеке, оқшауланған, дамушы және ұлттық экономикадан тыс жұмыс істейтіндерге ұсыну мүмкін емес.

Бірлесе отырып, біз Қазақстандағы ауыл шаруашылығының дамуы мен осы саладағы инновациялық процестер өте қанағаттанарлық деңгейде деп қорытынды жасауға болады, бұл мемлекеттік деңгейде аграрлық саясатты жүзеге асырудың заманауи тәсілдерін қайта қарауды талап етеді. Жаңа аграрлық саясат ауыл шаруашылығын индустрияландырудың негізгі негіздерін жасауға, оның өндірістік қуатын интеграциялық үдерістер қағидаттарында арттыруға бағытталуы тиіс. Стратегиялық перспективада еліміздің ауыл шаруашылығы кеңейтілген инновациялық агроинфрақұрылыммен қамтамасыз етілген ірі ауыл шаруашылығы құрылымдарының үйлестірілген қызметі болуы керек.

Қорытынды

Павлодар облысының ауыл шаруашылығының даму тенденциясын талдау көрсеткендей:

- ♦ ауыл шаруашылығы өндірісінің құрылымының 56,9%-ы өсімдік шаруашылығына және 43,1%-ы мал шаруашылығына тиесілі;

- ♦ аймақта құс еті, шай, қант, қоюландырылған сүт жоқ;

- ♦ ауыл шаруашылығы құрылымдарының жұмысшыларының жалақы деңгейі жалпы республика бойынша орташа жалақы деңгейінен төмен;

- ♦ ауылшаруашылық құрылымдары негізінен ауыл тұрғындары мен шаруа қожалықтарымен ұсынылған – 2020 ж. 91,5%;

- ♦ қайта өңдеуді дамытуда бірқатар мәселелер бар: өңдеу деңгейінің төмендігі және оның баяу өсуі, қайта өңдеу кәсіпорындарының қуатын жеткіліксіз пайдалану, азық-түлік тауарларының бәсекеге қабілеттілігінің жеткіліксіздігі, халықаралық стандарттардың негізгі талаптарына сәйкес азық-түлік сапасының жеткіліксіздігі, ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің өндірісінің маусымдық сипаты;

- ♦ шаруа қожалықтарын айтпағанда, ірі өңдеу кәсіпорындарында әртараптандыру резервтері бар. Бұл жағдайда белсенді мемлекеттік қолдау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2019–2020 годы «Агробизнес–2020» от 18 февраля 2019 года, № 151.

2 Программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2016–2020 годы, Астана 2016 г.

3 Нурғалиева А.А. Инновациялық даму кезеңінде әлеуметтік инфрақұрылымды жаңғыртудың экономикалық басымдығы. – «Экономика» баспасы» ЖШС. – Алматы, 2017. ISBN 978-601-225-919-3

4 Умирьяев М.Т. Развитие инновационных технологий в агропромышленном комплексе Республики Казахстан. – Издательский дом «Вестник промышленности». – Алматы, 2016. URL: <http://365-tv.ru/index.php/analitika/kazakhstan/275-razvitie-innovatsionnykh-tehnologij-v-apk-kazakhstana> (дата обращения 26.03.2016)

5 Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан с 2003 по 2015 гг. // Казахстанская правда, 2003, № 24. – С. 1.

6 <http://www.kazstat.asdc.kz>

- 7 <http://www.kase.kz/emitters/>
- 8 Павлодар облысының аумағын дамытудың 2018–2020 жылдарға арналған бағдарламасы dchspavl.gov.kz
- 9 Сельское, лесное и рыбное хозяйство Казахстана 2009–2013. Статистический сборник на казахском и русском языках. Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Астана, 2014. – 234 с.
- 10 Экономическая активность населения Казахстана. Статистический сборник на казахском и русском языках. Агентство Республики Казахстан по статистике. – Астана, 2014. – 188 с.
- 11 Тажибаева Р.М., Увайсова Ш.С. Организация агротехнопарков как путь инновационного развития аграрной сферы // Проблемы агрорынка. – 2015. – № 4. – С. 76–80.

REFERENCES

- 1 Programma po razvitiju agropromyshlennogo kompleksa v Respublike Kazahstan na 2019–2020 gody «Agrobiznes–2020» ot 18 fevralja 2019 goda, No. 151. (In Russian).
- 2 Programma razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2016–2020 gody, Astana 2016 g. (In Russian).
- 3 Nurgalieva A.A. Innovasiyalyq damu kezeñinde әleumettik infraqurylymды jaңғыrtudyñ ekonomikalыq basymdyғы. – «Ekonomika» baspasy» JSS. – Almaty, 2017. ISBN 978-601-225-919-3. (In Kazakh).
- 4 Umir'jaev M.T. Razvitie innovacionnyh tehnologij v agropromyshlennom komplekse Respubliki Kazahstan. – Izdatel'skij dom «Vestnik promyshlennosti». – Almaty, 2016. URL: <http://365-tv.ru/index.php/analitika/kazahstan/275-razvitie-innovatsionnykh-tehnologij-v-apk-kazahstana> (data obrashhenija 26.03.2016)/ (In Russian).
- 5 Strategija industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan s 2003 po 2015 gg. // Kazahstanskaja pravda, 2003, No. 24. P. 1. (In Russian).
- 6 <http://www.kazstat.asdc.kz>
- 7 <http://www.kase.kz/emitters/>
- 8 Pavlodar oblysynyñ aumaғыn damytudyñ 2018–2020 zhyldarға арналған бағдарламасы dchspavl.gov.kz. (In Kazakh).
- 9 Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo Kazahstana 2009–2013. Statisticheskij sbornik na kazahskom i russkom jazykah. Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. Astana, 2014. 234 p. (In Russian).
- 10 Jekonomicheskaja aktivnost' naselenija Kazahstana. Statisticheskij sbornik na kazahskom i russkom jazykah. Agentstvo Respubliki Kazahstan po statistike. Astana, 2014. 188 p. (In Russian).
- 11 Tazhibaeva R.M., Uvaısova Sh.S. (2015) Organizacija agrotehnoparkov kak put' innovacionnogo razvitija agrarnoj sfery // Problemy agrorynka. No. 4. P. 76–80. (In Russian).

А.А. НУРГАЛИЕВА,*¹

к.э.н., профессор.

*e-mail: nurgalieva_ainash@mail.ru

Р.Б. САРТОВА,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: sartova2010@mail.ru

А.А. САРСЕНБАЕВА,²

магистр экономики, ст. преподаватель.

e-mail: ai_sar72@mail.ru

Л.А. ШАФЕЕВА,¹

магистр экономики.

e-mail: Shafeeva_l@mail.ru

¹Торайгыров университет, г. Павлодар, Казахстан

²Университет имени Шакарима, г. Семей, Казахстан

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ЭКОНОМИКИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Аннотация

В статье рассмотрены основные механизмы и проблемы управления агропромышленным комплексом, проведен анализ финансовой устойчивости агропромышленного комплекса на уровне региона. Разработанная концепция совершенствует реализацию механизма управления экономикой агропромышленного комплекса

и повышает эффективность агропромышленного производства страны. При анализе сельскохозяйственной отрасли страны и тенденций ее функционирования выявлены современные организационные факторы формирования и развития трудового потенциала аграрного сектора и экономические результаты деятельности трудовых ресурсов. На основании проведенного анализа сформулированы основные проблемы обеспечения села качественными трудовыми ресурсами, а также проблемы повышения эффективности их использования. С учетом выявленных проблем обозначены фундаментальные принципы и стратегические приоритеты повышения эффективности использования трудовых ресурсов в системе функционирования современных агроформирований. Также сформулированы приоритеты и содержание экономической политики по повышению производительности труда трудовых ресурсов. С учетом акцентирования внимания на мировых трендах с позиции опыта обеспечения эффективности трудовых ресурсов в сельском хозяйстве разработаны пути интенсификации использования трудовых ресурсов в аграрном секторе экономики применительно к Республике Казахстан. Сформулированы комплексные стратегические предложения по развитию инновационного проекта «Сельский туризм» как косвенного инструмента активизации трудовых процессов в сельском хозяйстве. По результатам проведенного исследования и разработанных научных предложений сформулированы прогнозируемые показатели экономической эффективности использования трудовых ресурсов в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственная отрасль, трудовые ресурсы, рынок труда, производительность труда, подготовка кадров, сельский туризм, экономическая политика.

A.A. NURGALIEVA,*¹

c.e.s., professor.

*e-mail: nurgalieva_ainash@mail.ru

R.B. SARTOVA,¹

c.e.s., professor.

e-mail: sartova2010@mail.ru

A.A. SARSENBAYEVA,²

master of economics, senior lecturer.

e-mail: ai_sar72@mail.ru

L.A. SHAFEYEVA,¹

master of economics.

e-mail: Shafeeva_1@mail.ru

¹Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

²Shakarim University, Semey, Kazakhstan

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE ECONOMY OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Abstract

The article considers the basic mechanisms and problems of agro-industrial complex management, the analysis of financial sustainability of agro-industrial complex at the regional level. The developed concept improves the implementation of economic management mechanism of agro-industrial complex and increases the efficiency of agro-industrial production of the country. At the analysis of agricultural sector of the country and tendencies of its functioning the modern organizational factors of formation and development of labor potential of agrarian sector and economic results of labor resources activity were revealed. On the basis of the analysis the main problems of providing the village with qualitative labor resources, as well as the problems of increasing the efficiency of their use have been formulated. Taking into account the identified problems, the fundamental principles and strategic priorities of increasing the efficiency of the use of labor resources in the system of functioning of modern agricultural formations were outlined. Priorities and content of economic policy on increasing labor productivity of labor resources are also formulated. Taking into account the focus on global trends from the perspective of experience in ensuring the effectiveness of labor resources in agriculture, ways to intensify the use of labor resources in the agricultural sector of the economy have been developed with respect to the Republic of Kazakhstan. Comprehensive strategic proposals for the development of the innovative project “Rural Tourism” as an indirect tool to intensify labor processes in agriculture were formulated. According to the results of the study and the developed scientific proposals the projected indicators of economic efficiency of the use of labor resources in agriculture were formulated.

Key words: agriculture, agricultural industry, labor, labor market, labor productivity, training, rural tourism, economic policy.